

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Тихий Павло Володимирович

УДК 349.6

***ЕКОЛОГО – ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДИКОЇ
ФАУНИ***

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсове право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2000

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Гетьман Анатолій Павлович**, Академія правових наук України, головний вчений секретар.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України **Шемшученко Юрій Сергійович**, Інститут держави і права імені В.М.Корецького Національної академії наук України, директор;

доктор юридичних наук, доцент **Статівка Анатолій Миколайович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри аграрного права.

Провідна установа: Одеська національна юридична академія, кафедра аграрного, екологічного і природоресурсового права, Міністерство освіти і науки України, м. Одеса.

Захист відбудеться “_____” _____ 2000 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою:

61024, м. Харків 24, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою:

61024, м. Харків 24, вул. Пушкінська 77

Автореферат розісланий “_____” _____ 2000 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гончаренко В.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дика фауна є необхідним елементом природного середовища. Її об'єкти становлять важливий регулюючий і стабілізуючий компонент біосфери, який охороняється і використовується для задоволення духовних та матеріальних потреб громадян України.

Відомо, що доцільність та ступінь правового регулювання багато в чому залежить від соціальної цінності та характеру об'єктів суспільних відносин, щодо яких воно здійснюється. Соціальна цінність дикої фауни обумовлена її природними властивостями і проявляється у різних аспектах. Тваринний світ, як визначено у преамбулі Закону України “Про тваринний світ”, “... є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової та лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей”.

В еколого–правовій літературі виділяють екологічний, економічний та науково–культурний аспекти соціальної цінності дикої фауни (С.С.Константиніді, В.В.Петров). Екологічний аспект пов'язаний з тим, що дикі тварини існують як невід'ємна частина біосфери Землі, її обов'язковий елемент, який активно впливає на функціонування природних спільнот, процес життєдіяльності рослинного світу, біологічні властивості води, формування ландшафту, бере участь в інших обмінних процесах природи.

Економічний аспект соціальної цінності дикої фауни проявляється у змозі останньої задовольняти матеріальні потреби суспільства. Дикі тварини – це джерело одержання харчових продуктів, лікарської сировини та інших цінностей. Вони є також носіями генетичного фонду, який використовується для покращення порід свійських тварин.

Науково–культурний аспект обумовлений певними властивостями диких тварин, що здатні задовольняти наукові, освітні, виховні, культурні, естетичні та інші духовні потреби суспільства.

Зазначені аспекти соціальної цінності дикої фауни обумовлюють різні напрями людської діяльності, пов'язаної з експлуатацією (використанням) об'єктів тваринного світу для задоволення матеріальних та духовних потреб, їх охороною та відтворенням. Відповідно до цих напрямів складаються групи фауністичних суспільних відносин, які потрапляють у сферу правового регулювання, що здійснюється диференційовано в залежності від їх фактичного змісту. Це відображено структурною побудовою Закону України “Про тваринний світ”, та його змістом, що передбачає “регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення” відповідних об'єктів (ст. 2). Таким чином законодавство поділяє фауністичні правові відносини на

охоронні, експлуатаційні і такі, що пов'язані з відтворенням диких тварин.

Дика фауна є найбільш вразливою ланкою біосфери. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України чисельність диких тварин на території нашої держави постійно зменшується. Так, за останні роки через свою вразливість та промислову цінність кількість диких копитних тварин в Україні зменшилась на 24 відсотки. Зокрема, у Харківській області популяція лося знизилась у 2,2 рази, козулі на 11 відсотків, дикого кабана – майже на 60 відсотків. Суттєво збільшилася кількість видів диких тварин, які опинилися під загрозою зникнення. На теперішній час до Червоної книги України занесено 382 види диких тварин (проти 85 у 1980 році).

Негативні зміни, що останнім часом сталися у навколишньому природному середовищі, спонукають суспільство віддавати перевагу заходам, спрямованим на охорону та відтворення тваринного світу. Але людство ще не може повністю відмовитись від використання диких тварин. Тому на сучасному етапі залишається важливим пошук шляхів гармонійного співіснування суспільства та живої природи, встановлення балансу між економічними та екологічними потребами людей. Не останню роль у цьому процесі відіграє екологічне право. Все зазначене обумовлює актуальність наукових досліджень, необхідних для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у галузі використання дикої фауни. При цьому важливого значення набуває науковий пошук щодо вдосконалення правового регулювання саме тих фауністичних експлуатаційних відносин, які пов'язані з вилученням диких тварин із природного середовища, тобто суспільних відносин, що складаються у зв'язку із здійсненням спеціального використання вказаних об'єктів.

Обумовлені питання частково вирішувались у працях вчених – правознавців, присвячених регулюванню охоронних фауністичних відносин. Зокрема, в дисертаційних роботах були досліджені правові аспекти охорони державного мисливського фонду (Булатов Т.Т., 1966 р.); охорони дикої фауни (Марціонас А.П., 1972 р.); охорони рибних ресурсів (Мехтієв М.С., 1984 р.); відтворення рибних ресурсів (Торопова Н.А., 1988 р.). Існують також дисертаційні дослідження, які стосуються суто експлуатаційних фауністичних суспільних відносин, а саме: правового регулювання промислового мисливського господарства (Краєв Н.В., 1988 р.); права користування мисливськими угіддями (Шахов В.С., 1989 р.); правового регулювання полювання (Волик М.П., 1997 р.). Окремі елементи зазначеної проблеми висвітлювались в роботах Н.Н.Веденіна, О.С.Колбасова, С.С.Константініді, С.М.Кравченко, В.В.Костицького, В.Л.Мунтяна, В.В.Петрова, А.А.Улітіна, В.А.Чуйкова, В.С.Шахова, Ю.С.Шемшученка, В.А.Шкурко. Деякі аспекти правового регулювання відносин у галузі спеціального використання дикої фауни викладені у навчальній та навчально - методичній літературі.

Але зазначені дослідження стосуються лише окремих сторін цієї багатогранної проблеми. Зокрема, не досліджувались питання про юридичні ознаки, які характеризують диких тварин у якості об'єктів фауністичних експлуатаційних правовідносин, не визначалось поняття спеціального

використання дикої фауни та теоретична класифікація різновидів зазначеної діяльності. Малодослідженим є питання щодо прав та обов'язків суб'єктів правових відносин у галузі спеціального використання дикої фауни, а також підстав і процедури виникнення та припинення цих правовідносин. Особливої уваги в сучасних умовах потребує питання вдосконалення законодавства, яке регулює порядок здійснення окремих різновидів спеціального використання дикої фауни, а саме: мисливства, рибальства, використання відповідних об'єктів у наукових, культурно – освітніх, виховних, естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі або напіввільних умовах, для отримання продукції їх життєдіяльності у комерційних та інших цілях.

Все це викликає необхідність проведення комплексного дослідження стосовно правового регулювання суспільних відносин, що складаються у зв'язку із спеціальним використанням дикої фауни.

Зв'язок роботи з науковими планами та програмами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково – дослідних робіт кафедри екологічного права в рамках Державної цільової комплексної програми: “Проблеми удосконалення екологічного законодавства в умовах ринку” Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (державна реєстрація № 0186.0.070871).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теорії екологічного права знанням щодо особливостей та закономірностей еколого – правового регулювання суспільних відносин у галузі спеціального використання дикої фауни та розробка пропозицій по удосконаленню екологічного законодавства України в зазначеній галузі. Мета дисертаційного дослідження зумовила наступні завдання наукового пошуку:

- уточнити юридичні ознаки, які формують поняття дикої фауни як об'єкту екологічних правовідносин у галузі її спеціального використання;
- сформулювати поняття спеціального використання дикої фауни та виявити критерії поділу вказаної діяльності на окремі різновиди;
- визначити суб'єктів правовідносин у галузі спеціального використання дикої фауни, уточнити їх права та обов'язки;
- узагальнити положення про підстави та порядок виникнення та припинення суспільних відносин, які складаються в сфері спеціального використання диких тварин;
- виявити особливості еколого–правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням окремих різновидів спеціального використання дикої фауни та визначити юридичні ознаки цих різновидів,
- розробити пропозиції щодо вдосконалення екологічного законодавства, яке регулює суспільні відносини в сфері спеціального використання дикої фауни.

Об`єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні спеціального використання дикої фауни.

Предметом дослідження є екологічне законодавство України, яке регулює суспільні відносини у сфері спеціального використання дикої фауни і практика його застосування.

Методологічну основу дисертації становлять історичний, формально – логічний, порівняльно – правовий, системний, статистичний та інші матеріалістичні методи дослідження.

Теоретичною основою дисертації стали основні наукові положення теорії екологічного права, що містяться у роботах провідних вчених цієї галузі: В.І.Андрейцева, М.М.Брінчука, Ю.О.Вовка, А.П.Гетьмана, Б.В.Єрофеева, С.С.Константініді, О.С.Колбасова, В.В.Костицького, С.М.Кравченко, Н.Р.Малишевої, В.Л.Мунтяна, В.В.Петрова, В.К.Попова, Н.І.Титової, В.О.Чуйкова, В.С.Шахова, Ю.С.Шемшученка, М.В.Шульги та ін.

Дослідження здійснювалось також на основі аналізу норм Конституції України, законів України, інших нормативно – правових актів, що регламентують екологічні відносини в Україні, законодавчих актів інших країн. Науковому аналізу піддавались як сучасні нормативні акти, так і ті, що втратили чинність, але в історично – правовому аспекті мають наукову цінність.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що виконана робота є першим в Україні дисертаційним дослідженням, у якому на базі основних положень теорії екологічного права та фауністичного законодавства комплексно розглянуті та узагальнені особливості правового регулювання суспільних відносин, які складаються у зв`язку із здійсненням спеціального використання дикої фауни. До найбільш істотних результатів, що містять наукову новизну можна віднести:

1. Удосконалено юридичне поняття дикої фауни, як об`єкту екологічних правовідносин в сфері їх спеціального використання.
2. Уточнене юридичне поняття використання дикої фауни, в зміст якого автор пропонує включити окрім діяльності щодо вилучення корисних властивостей відповідних об`єктів також й діяльність, яка безпосередньо передує або створює умови для такого вилучення.
3. Обґрунтовано необхідність розмежування юридичних термінів “фаунокористування” та “використання дикої фауни”, у зв`язку з чим виносяться пропозиції щодо їх співвідношення.
4. Доопрацьовано наукові позиції щодо питання про юридичні критерії розподілу порядку здійснення використання природних ресурсів на загальний та спеціальний.
5. Вперше на дисертаційному рівні визначено юридичне поняття спеціального використання дикої фауни, а також досліджені правові критерії розподілу зазначеної діяльності на окремі різновиди.
6. Всебічно проаналізоване питання про суб`єктний склад правовідносин в сфері спеціального використання дикої фауни. Уточнено права та обов`язки суб`єктів цих правовідносин, у

зв'язку з чим вперше робиться висновок про несприйнятність широко поширеної юридичної конструкції “право користування” в значенні правової форми діяльності суб'єктів спеціального використання диких тварин.

7. Визначені юридичні ознаки окремих різновидів спеціального використання дикої фауни, у зв'язку з чим юридичні поняття мисливства та рибальства були уточнені. Що ж стосується інших різновидів вказаної діяльності, то їх поняття сформульовані вперше.
8. Сформульовано пропозиції про внесення змін та доповнень до законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері спеціального використання дикої фауни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці цілої низки проблем прикладного характеру, пов'язаних з вдосконаленням законодавства, що регулює суспільні відносини в сфері спеціального використання дикої фауни.

Основні положення роботи можуть бути рекомендовані для подальших наукових досліджень, зокрема, в напрямі правового регулювання відносин у сфері спеціального використання тваринного світу та інших природних ресурсів, а також при підготовці навчально–методичної літератури і в навчальному процесі з курсу “Екологічне право України” та для вдосконалення законодавства.

Деякі результати роботи використані автором в навчальному процесі при проведенні практичних занять з курсу екологічного права в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки, науково обгрунтовані результати і практичні рекомендації, які містяться в роботі, були обговорені на теоретичних семінарах кафедри екологічного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, а також доповідалися на трьох наукових конференціях, присвячених: “Становленню правової системи демократичної України та правовій науці” (Харків, червень 1998 р.); “50-й річниці загальної Декларації прав людини” (Харків, грудень 1998 р.); та “Актуальним проблемам юридичної науки” (Харків, квітень 2000 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в трьох наукових статтях та двох тезах наукових доповідей та повідомлень.

Структура дисертації обумовлена предметом, цілями та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, двох розділів, що містять сім підрозділів, висновку та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 165 сторінок, 15 з яких займає список використаних літературних джерел (167 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовується актуальність теми дисертації, ступінь її наукової розробленості та зв'язок з державними науковими планами і програмами. Визначається мета, задачі, об'єкт та

предмет дослідження, а також його методологія. Характеризується наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення та апробація. Містяться відомості про кількість опублікованих наукових праць, а також про структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 – “Загальна характеристика екологічних правовідносин у сфері спеціального використання дикої фауни” за своїм змістом є дослідженням елементів абстрактної моделі правового відношення, яке складається у зв'язку із здійсненням спеціального використання дикої фауни. Це обумовлює структуру розділу, який містить чотири підрозділи, що присвячені дослідженню зазначених питань.

У підрозділі 1.1 **“Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин у галузі спеціального використання”** зазначено, що дикі тварини розглядаються в діючому законодавстві як один з об'єктів тваринного світу. Це робить необхідним розв'язання проблеми відокремлення диких тварин від інших об'єктів тваринного світу та взагалі від інших природних об'єктів. Для її вирішення до Закону України “Про тваринний світ” були внесені окремі положення природознавства. В роботі обґрунтовується недоцільність закріплення у фауністичному законодавстві біологічної систематики тварин. На думку дисертанта, перерахування назв систематичних типів та класів, до яких можуть належати тварини (наприклад, хордові, в.т.ч хребетні (ссавці, птахи, плазуни) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі) і т.і.), не вирішує проблему визначення їх поняття, а навпаки тільки ускладнює її. В дисертації також робиться висновок про недоцільність законодавчого закріплення природнонаукового поняття “тварини”, оскільки воно складається з великої кількості ознак. В свою чергу опис таких ознак здійснюється за допомогою спеціальних термінів, кожен з яких потребує окремого визначення. Як вважає автор, законодавче формулювання поняття “тварини” не є самоціллю (уява про вказані об'єкти існує як на побутовому, так і на науковому рівні). Його необхідність обумовлена лише потребами конкретного нормативного акту, а саме Закону України “Про тваринний світ”, у розмежуванні об'єктів правового регулювання. Тому, вирішення проблеми є можливим не шляхом визначення поняття відповідних об'єктів, а за допомогою інших засобів їх правової індивідуалізації.

Зважаючи на загальновідомість поняття диких тварин і, в той же час, на необхідність їх правової індивідуалізації (що пов'язано з певними труднощами техніко – юридичного характеру), автор пропонує ввести до Закону України “Про тваринний світ ” термін “дика фауна”, який повинен визначати саме сукупність усіх видів диких тварин. Це дозволить уникнути існуючого у фауністичному законодавстві нагромадження природничих ознак, які у правовому аспекті мають низьку інформативність. Запропонований термін вже достатньо відомий екологічному законодавству України завдяки ратифікації ряду міжнародних угод. Отже, його закріплення у вказаному законі не тільки дозволить вирішити проблему юридичної індивідуалізації диких тварин, а й буде кроком на шляху реалізації норм міжнародного права.

Далі в роботі аналізуються ознаки, які характеризують об'єкти дикої фауни у якості об'єктів екологічних правовідносин. Ці ознаки поділені на три групи: біологічні, середовищні та територіальні (суверенитивні).

До *біологічних* автор відносить ознаки, які вказують на певний внутрішній стан тварин, а саме, їх існування як живих істот та стан дикості. Робиться висновок про обов'язковість зазначених ознак для визначення тварин об'єктами екологічних правовідносин. Зазначається, що ці ознаки належним чином не закріплені у сучасному фауністичному законодавстві, у зв'язку з чим пропонуються заходи щодо його вдосконалення.

Наступні ознаки, які автор визначив як *середовищні*, вказують на стан існування диких тварин по відношенню до навколишнього природного середовища. В роботі вказується на необхідність розмежування біологічних і середовищних ознак. Це є важливим, з огляду на те, що інколи у юридичній літературі трапляється ототожнення стану дикості тварин зі станом їх природної волі. Автор підкреслює, що біологічні ознаки визначають внутрішній стан тварин, тоді як середовищні характеризують їх зовні і вказують лише на умови та місце перебування об'єктів дикої фауни.

Аналізуючи ознаку умов перебування зазначених об'єктів, автор позитивно ставиться до поширення еколого-правового режиму щодо диких тварин, які перебувають у неволі, або у напіввільних умовах. Але при цьому зазначається, що такі тварини можуть бути об'єктами лише тих екологічних правовідносин, які складаються у зв'язку з їх належністю, охороною та відтворенням і не потрапляють до кола об'єктів еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин.

Наступна середовищна ознака диких тварин як об'єктів екологічних правовідносин, вказує на місце їх існування. В дисертації додатково обґрунтовується необхідність правового закріплення не тільки можливих географічних середовищ перебування зазначених об'єктів (на суші, у воді, ґрунті та повітрі), а й положення про їх відокремленість, самостійність. Цей висновок безпосередньо базується на концептуальних засадах теорії права про те, що правовому регулюванню піддаються лише ті суспільні відносини, об'єкти яких є чітко визначеними.

Таким чином, закріплення у фауністичному законодавстві положення про фізичну відокремленість об'єктів дикої фауни дасть змогу не розглядати у якості об'єктів правовідносин тих тварин, які є органічно невід'ємними компонентами інших елементів довкілля. У зв'язку із наведеним автор критично ставиться до визнання ембріонів в якості самостійних об'єктів тваринного світу і пропонує внести відповідні зміни до діючого фауністичного законодавства.

Остання група ознак, за якими дикі тварини можуть бути віднесені до об'єктів екологічних правовідносин пов'язана з дією фауністичного законодавства у просторі. Ці ознаки визначені автором як *територіальні (суверенитивні)*. Вони передбачають необхідність перебування об'єктів

дикої фауни під юрисдикцією нашої держави, тобто, в межах території України, її континентального шельфу, чи у акваторії виключної (морської) економічної зони України.

Таким чином, на думку дисертанта, дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин, це – *сукупність усіх диких тварин, що знаходиться у стані відокремленості та перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, в межах державної юрисдикції України.*

Відповідно до родових визначаються і видові ознаки, які характеризують дику фауну у якості об'єкту еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин, що складаються у зв'язку із її спеціальним використанням. На думку автора такими ознаками є *стан природної волі диких тварин та наявність їх економічної, наукової, естетичної та інших видів соціальної цінності, яка визначає їх здатність задовольняти матеріальні та духовні потреби людей.*

У підрозділі 1.2 **“Поняття та різновиди спеціального використання дикої фауни”** досліджується матеріальний (фактичний) зміст фауністичних експлуатаційних відносин, які складаються у зв'язку із здійсненням спеціального використанням диких тварин. Визначається поняття такої діяльності та юридичні критерії її розподілу на різновиди.

В роботі аналізується співвідношення термінів “фаунокористування” і “використання дикої фауни”. Зокрема вказується, що в умовах виключної державної власності на природні ресурси, термін “фаунокористування”, не викликав зауважень у зв'язку з тим, що визначав не тільки фактичну експлуатацію відповідних об'єктів, а й опосередковано вказував на право користування як єдину можливу юридичну форму такої експлуатації. У зв'язку з появою можливості перебування об'єктів тваринного світу у власності юридичних осіб та громадян України з'явилась, відповідно, й інша форма експлуатації цих об'єктів – на праві власності, тобто експлуатація власником належних йому природних об'єктів. За таких обставин термін “фаунокористування”, який більш вказує на експлуатацію об'єкту не власником (тобто на праві користування), не враховує іншої юридичної форми експлуатації – на праві власності. На цій підставі, автор вважає, що для позначення діяльності людей по вилученню та споживанню корисних властивостей об'єктів дикої фауни більш виправданим є вживання терміну “використання”, який дозволяє враховувати як діяльність користувачів так і власників таких об'єктів. В той же час автор пропонує не обмежувати смислове навантаження цього терміну тільки експлуатацією диких тварин, а враховувати також діяльність, яка безпосередньо спрямована на таку експлуатацію і потребує спільного з нею правового регулювання. У зв'язку з цим робиться висновок, що *під використанням дикої фауни необхідно розглядати урегульовану нормами права діяльність людей, яка полягає у вилученні та споживанні корисних властивостей відповідних об'єктів, а також діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке вилучення та споживання.*

Екологічне законодавство України поділяє порядок використання природних ресурсів на загальний та спеціальний. Правовими ознаками спеціального використання є мета, платність, наявність дозволу, індивідуалізація суб'єктів, нормованість зазначеної діяльності. Аналізуючи зазначені ознаки, автор приходять до висновку, що вони мають похідний, другорядний характер оскільки у законодавстві відсутній об'єктивний критерій поділу порядку використання об'єктів природи на загальний та спеціальний.

В юридичній літературі в якості критерію, характерного для спеціального використання природних ресурсів, виділяється певний вплив на стан об'єктів природи (Ю.А.Вовк). Автор підкреслює об'єктивність цього критерію, але зазначає на необхідність його конкретизації положенням про те, що в юридичному аспекті вплив на стан природних об'єктів має визначатись як вплив на право загальнонародної власності щодо цих об'єктів. Так, спеціальне використання об'єктів дикої фауни завжди пов'язане з їх вилученням із природного середовища, що означає припинення права власності народу на ці об'єкти. Саме такий вплив на зазначене право обумовлює необхідність встановлення спеціального порядку здійснення використання диких тварин, який полягає у необхідності отримання дозволу на цю діяльність від власника та надання останньому певної компенсації у вигляді плати за експлуатацію об'єктів його власності.

Значення дозволу на спеціальне використання дикої фауни полягає в тому, що він є згодою власника на припинення свого права, а також в деяких випадках виконує роль акту, який засвідчує право власності осіб на добуті об'єкти. Таким чином, дозвіл є не тільки підставою виникнення відповідних правовідносин, а й юридичним титулом зміни власника.

Дисертант критично ставиться до ототожнення плати за спеціальне використання дикої фауни з податковими платежами, як це іноді робиться в юридичній літературі. На відміну від податкових відносин, де держава виступає як суверен, відносини в сфері плати за спеціальне використання дикої фауни складаються між державою - представником власника цього об'єкту і окремими суб'єктами, які здійснюють добування диких тварин. Це обумовлює певну різницю між такою платою й податками. Наслідком внесення плати є зустрічні дії держави по видачі дозволів на здійснення відповідної діяльності. Крім того, плата відрізняється від податкових платежів своїм компенсаційним та еквівалентним характером. Так, при встановленні нормативів плати за спеціальне використання дикої фауни фіксується пропорція між їх розміром та екологічною цінністю об'єктів, які вилучаються, а також, витратами на їх відтворення.

Окрема увага приділяється аналізу мети використання дикої фауни як обов'язкової ознаки спеціального порядку його здійснення. Робиться висновок, що кінцевою метою добування диких тварин, яке реалізується в межах експлуатаційних відносин, може бути лише вилучення та споживання корисних властивостей відповідних об'єктів для задоволення матеріальних та

духовних потреб суб`єктів. Добування ж диких тварин з іншою метою (переселення, акліматизації і т.і.) не розглядається автором у якості використання цих об`єктів.

Таким чином, на думку автора, *спеціальне використання дикої фауни слід розглядати як урегульовану нормами права діяльність, що полягає у добуванні диких тварин із природного середовища з метою вилучення та споживання їх корисних властивостей або діяльність яка безпосередньо спрямована на таке добування з зазначеною метою і здійснюється суб`єктами на підставі спеціальних дозволів, а також за відповідну плату.*

Автор розглядає вказану діяльність як єдиний вид людської активності, що має значення для усвідомлення питання про єдину сутність суспільних відносин у цій сфері. Саме тому подальший розподіл вказаної діяльності здійснюється на елементи, які визначаються як різновиди. На думку автора критеріями поділу спеціального використання дикої фауни на окремі різновиди є особливості суб`єктів вказаної діяльності, об`єктів, а також активності суб`єктів по відношенню до цих об`єктів. Відповідно до цих критеріїв в юридичному аспекті виділяються чотири самостійні різновиди спеціального використання дикої фауни.

У підрозділі 1.3. **“Суб`єкти правовідносин у сфері спеціального використання дикої фауни, їх права та обов`язки”** аналізується суб`єктний склад, а також юридичний зміст зазначених правовідносин. Зокрема зазначається, що фактичні відносини по спеціальному використанню дикої фауни складаються між особами, які виявили бажання добувати диких тварин та представниками власника відповідних об`єктів, які мають повноваження щодо розпорядження ними. Таким чином, до взаємодії вступають дві групи суб`єктів, одні з яких безпосередньо зацікавлені у реалізації своїх інтересів (*основна група*), а інші наділені відповідними повноваженнями, необхідними для такої реалізації (*допоміжна група*). До основної групи належать юридичні та фізичні особи, а до допоміжної – центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також інші особи, які здійснюють повноваження власника об`єктів дикої фауни.

В роботі аналізується правосуб`єктність учасників відповідних правовідносин та розглядаються їх права і обов`язки. Автор критично ставиться до існуючих у законодавстві та юридичній літературі положень про те, що юридичною формою експлуатаційних фауністичних відносин є право користування. В роботі зазначається, що правовідносини по спеціальному використанню дикої фауни передбачають не *тимчасове надання* відповідних об`єктів для споживання їх корисних властивостей, а *безповоротну відмову* власника від цих об`єктів, тому що право загальнонародної власності на диких тварин, які вилучаються із стану природної волі обов`язково припиняється.

Таким чином, головним суб`єктивним правом, яким наділена основна група суб`єктів еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин, визначається не *право користування* дикою фауною, а *право на спеціальне використання* зазначених об`єктів. Сутність такого права полягає у можливості вказаних осіб вимагати від суб`єктів допоміжної групи надання дозволів на

вилучення диких тварин із стану природної волі з метою подальшого вилучення та споживання їх корисних властивостей. До суб'єктивних прав основної групи суб'єктів автор відносить також право власності на добуті об'єкти дикої фауни і, відповідно, на доходи від їх реалізації та право на оскарження рішень посадових осіб органів державної виконавчої влади та дій інших суб'єктів, що перешкоджають реалізації обумовленої законом діяльності по спеціальному використанню дикої фауни.

Права та обов'язки допоміжної групи суб'єктів, на думку дисертанта, встановлені у зв'язку з існуванням первинної економічної форми належності об'єктів дикої фауни. Вони стосуються, в першу чергу, розпорядження дикими тваринами і, таким чином, спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав основної групи суб'єктів.

У **підрозділі 1.4. “Підстави і порядок виникнення та припинення правових відносин у галузі спеціального використання дикої фауни”** робиться спроба узагальнити положення про підстави та порядок виникнення правовідносин, які складаються у зв'язку із здійсненням окремих різновидів спеціального використання дикої фауни.

В роботі робиться висновок про те, що у більшості випадків підставою виникнення вказаних правовідносин є сукупність юридичних фактів (юридичний склад). Зазначається, що окремі юридичні факти не упорядковані належним чином у законодавстві. Це стосується таких різновидів спеціального використання дикої фауни, як: добування відповідних об'єктів в наукових, культурно–освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання та розведення їх в неволі.

Припинення фауністичних експлуатаційних правовідносин обумовлюють правоприпинюючі юридичні факти. Перелік найбільш розповсюджених підстав припинення вказаних правовідносин передбачений в статті 28 Закону України “Про тваринний світ ” і не є вичерпним. Але, на думку автора, перелік таких підстав має бути закритим, з метою встановлення гарантій захисту суб'єктивних прав осіб, які здійснюють спеціальне використання дикої фауни.

З урахуванням загальних положень еколого–правового процесу в роботі досліджуються особливості процедури виникнення правовідносин, пов'язаних з спеціальним використанням дикої фауни. Визначаються окремі стадії цієї процедури (порушення клопотання про надання дозволів на добування диких тварин; погодження цих клопотань з відповідними органами; розгляд матеріалів та прийняття рішень; видача документів, що засвідчують право на спеціальне використання дикої фауни).

Розділ 2 “Особливості еколого – правового регулювання відносин у галузі здійснення окремих різновидів спеціального використання дикої фауни” присвячений висвітленню найбільш істотних положень правового регулювання зазначених відносин і має на меті визначення правових ознак, які формують юридичні поняття мисливства, рибальства, використання диких

тварин у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування зазначених об'єктів з метою утримання і розведення їх у неволі або напіввільних умовах для комерційних та інших цілей.

У підрозділі 2.1 “Еколого-правове регулювання мисливства” визначається співвідношення юридичних термінів “мисливство” та “полювання”. Так, зазначається, що для позначення різновиду спеціального використання дикої фауни в Законі України “Про тваринний світ” вживається термін “мисливство”. Натомість, в Законі України “Про мисливське господарство та полювання” поряд з цим терміном існує також термін “полювання”, який, до того ж має власне правове визначення.

На думку автора необхідність вживання терміну “полювання” обумовлена лише мовними чинниками, а саме відсутністю власної дієслівної форми слова “мисливство”. У зв'язку з цим автор розглядає ці терміни як синоніми і робить висновок про недоцільність надання окремого юридичного значення терміну “полювання”, який вживається лише у якості дієслівникової форми слова “мисливство” (у випадках коли треба вказати на “здійснення мисливства”, наприклад, - “право на здійснення мисливства” – “право на полювання”; “правила і терміни здійснення мисливства” – “правила і терміни полювання” і т. і.).

Автор критично ставиться до закріпленого у Законі України “Про мисливське господарство та полювання” положення про те, що об'єктами мисливства можуть бути тварини, які перебувають у напіввільних умовах. Він зауважує, що вже добуті тварини не можуть бути об'єктами правовідносин у галузі спеціального використання дикої фауни.

Далі досліджуються правові ознаки *мисливства*, що формують юридичне поняття вказаного різновиду спеціального використання дикої фауни, яке автор визначив як урегульовану законом діяльність, що: *здійснюється для задоволення матеріальних (економічних) потреб громадян та народного господарства; полягає у намаганні добування та самому добуванні окремих видів ссавців та птахів, які законодавством віднесені до категорії мисливських (мають економічну цінність), а також перебувають у стані природної волі; реалізуються тільки в межах спеціально визначених територій (мисливські угіддя) та у чітко встановлений період часу (мисливський сезон); виконується лише регламентованими способами та за допомогою дозволених знарядь (мисливська вогнепальна та холодна метална зброя); здійснюється виключно фізичними особами, спеціальна фауністична правосуб'єктність яких засвідчується відповідними документами (мисливський квиток, картка обліку добутої дичини та порушень правил полювання), а також мають право на добування диких тварин, що засвідчується спеціальним дозволом (ліцензія, відстрільна картка), який безпосередньо видається виключно користувачами мисливських угідь.*

Обґрунтовується положення, що в правовому аспекті мисливство може існувати лише за умови наявності всієї сукупності перелічених тут юридичних ознак. Дисертант звертає увагу на те, що

селекційне, ветеринарно – санітарне та винищувальне добування диких тварин не доцільно відносити до мисливства (полювання) як це іноді робиться в юридичній літературі. На думку автора, зазначені види добування диких тварин взагалі не відносяться до спеціального використання дикої фауни бо, по – перше, така діяльність не відповідає меті спеціального використання (вилучення та споживання корисних властивостей відповідних об'єктів), а по – друге, - не передбачає наявності плати, як обов'язкової ознаки спеціального використання не тільки дикої фауни але й всіх інших природних ресурсів. Автор також критично оцінює віднесення науково – дослідницького добування диких тварин до мисливства, бо ця діяльність реалізується в межах іншого самостійного різновиду спеціального використання дикої фауни.

Підрозділ 2.2. “Еколого–правове регулювання рибальства” присвячено дослідженню юридичних ознак правового регулювання вказаного різновиду спеціального використання дикої фауни.

Зокрема вказується, що визначення рибальства, які існують в юридичній літературі та законодавстві не враховують усієї сукупності його ознак. Це унеможлиблює відокремлення зазначеного різновиду спеціального використання дикої фауни від інших різновидів і, насамперед, від добування диких тварин (в тому числі і водних) у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях. У зв'язку з цим, автор пропонує доповнити статтю 17 Закону України “Про тваринний світ ” положенням про мету здійснення рибальства. Це дасть змогу не тільки відокремити його від суміжних явищ але й дозволить звернути увагу на інші специфічні ознаки рибальства (об'єкти, суб'єкти, терміни, способи, знаряддя тощо). Безперечно, такою метою є одержання цінних харчових продуктів, технічної, лікарської та іншої сировини.

Аналізуючи питання про об'єкти рибальства, автор підкреслює неприпустимість їх поширеного тлумачення, яке має місце у більшості підзаконних нормативно – правових актах, що регулюють рибальські відносини. Він зауважує, що на рівні таких актів можливо встановлення тільки *видів* тварин, не виходячи при цьому за межі їх класової та типової належності, яка закріплена у Законі України “Про тваринний світ”.

Так само як і всі інші об'єкти спеціального використання дикої фауни, об'єкти рибальства мають знаходитись у стані природної волі. Але питання про наявність такого стану водних тварин може бути вирішено лише з огляду на правовий режим водних об'єктів, де вони перебувають. Тому особливу увагу автор приділяє розгляду питання про статус рибогосподарських водойм. В дисертації вказується про відсутність належного правового механізму віднесення водних об'єктів до категорії “рибогосподарських“. На теперішній час таке віднесення відбувається автоматично при наявності однієї або декількох передбачених у Законі України “Про тваринний світ” умов. Такий механізм не передбачає фіксації результатів цього віднесення у офіційних актах. Це призводить до невизначеності правового статусу окремих водоймищ, а відтак негативно впливає на правове

регулювання рибальства в цілому. У зв'язку з цим дисертант пропонує доповнити статтю 18 Закону України “Про тваринний світ” положенням про необхідність занесення водних об'єктів, які підпадають під вказані в ній умови, до спеціального Переліку, який має розроблятися та затверджуватися центральними органами державної виконавчої влади.

В дисертації досліджуються і інші правові ознаки *рибальства*, які формують юридичне поняття вказаного різновиду спеціального використання дикої фауни, яке автор визначив як урегульовану законом діяльність, що: *здійснюється для задоволення матеріальних (економічних) потреб громадян і народного господарства; полягає у добуванні окремих видів водних тварин, які мають економічну цінність, а також перебувають у стані природної волі; реалізується тільки у межах спеціально визначених водойм (рибальських угідь) та у чітко встановлені періоди часу (рибальський сезон); виконується лише регламентованими способами за допомогою дозволених знарядь та визначених умов їх застосування; здійснюється фізичними і юридичними особами за наявності спеціальної фауністичної правосуб'єктності, яка підтверджується відповідними документами (крім любительського рибальства) та права на добування водних тварин, наявність якого засвідчується спеціальними дозволами, що видаються виключно державними органами рибоохорони за відповідну плату.*

Дисертант звертає увагу на те, що *меліоративний, дослідно–конструкторський, контрольний* лов водних живих ресурсів не доцільно відносити до рибальства, як це має місце у підзаконних нормативних актах, що регулюють зазначені відносини. На думку автора зазначені види добування диких тварин взагалі не відносяться до спеціального використання дикої фауни, бо не відповідають меті такого використання, а також не передбачають наявності плати за їх здійснення.

Робиться висновок про те, що в юридичному аспекті рибальство може існувати лише за умови наявності наведених ознак.

У підрозділі 2.3. “**Еколого – правове регулювання інших різновидів спеціального використання дикої фауни**” дисертант зазначає, що фауністичним законодавством передбачені і такі самостійні види спеціального використання дикої фауни, як добування її об'єктів в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення їх у неволі, або у напіввільних умовах для комерційних та інших цілей. Вперше у вітчизняній юридичній науці екологічного права автором сформульовані поняття зазначених різновидів спеціального використання дикої фауни.

Так, використання відповідних об'єктів в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях розглядається як урегульована законом діяльність, що: *полягає у добуванні диких тварин, які належать до будь – яких видів, в том числі і таких, що занесені до Червоної книги України; здійснюється для задоволення духовних потреб; реалізується у будь – яких місцях за допомогою будь – яких знарядь та способів в любий період часу; виконується фізичними та*

юридичними особами лише на підставі спеціальних дозволів, які видаються органами Міністерства екології та природних ресурсів України або Державного департаменту рибного господарства України (у разі добування водних тварин) за відповідну плату або безкоштовно (у разі добування диких тварин у наукових цілях).

Використання диких тварин, з метою утримання і розведення їх у неволі чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей, автор визначає як дозволена законом діяльність, що: *полягає у вилученні у живому стані диких тварин, які мають економічну цінність та занесені до спеціального Переліку; реалізується для задоволення матеріальних потреб; здійснюється у будь-яких місцях та улюбий час, способами і знаряддями, які не спричиняють шкоди об'єктам добування; виконується фізичними та юридичними особами на підставі спеціальних дозволів, які видаються виключно органами Міністерством екології та природних ресурсів України або Державного департаменту рибного господарства України за відповідну плату.*

Робиться висновок про те, що в юридичному аспекті зазначені різновиди спеціального використання дикої фауни можуть існувати лише за умови наявності усіх перелічених ознак.

У **Висновках** дисертаційного дослідження сформульована низка концептуальних положень, щодо вдосконалення фауністичного законодавства по регулюванню суспільних відносин у галузі спеціального використання дикої фауни, а також наведені пропозиції по внесенню змін та доповнень до Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища” та “Про тваринний світ”.

Публікації. За темою дисертації опубліковані такі роботи:

1. Тихий П.В. Щодо поняття права користування тваринним світом. // Вісник академії правових наук України .- 1998. - № 2(13). – С. 172 – 175.
2. Тихий П.В. Правова природа спеціального використання дикої фауни. // Вісник академії правових наук України. – 1999. - № 1(16). – С.217 – 224.
3. Тихий П.В. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин.// Право України. – 1999. - №2. – С.65-69.
4. Тихий П.В. К вопросу о субъективном праве природопользования.// Становлення правової системи демократичної України та юридична наука: Короткі тези доп. та наукових повідом. Наук. конф. молод. вчених та аспірантів/ За редакцією проф. М.І.Панова.-Харків.- Нац. юрид. академія України.-1998.-С.38-41.
5. Тихий П.В. До питання про юридичні форми (титули) спеціального використання природних ресурсів.// Актуальні проблеми юридичної науки: Тези доп. та повідом. наук. конф. молод. вчених та аспірантів/ За ред.проф. М.І.Панова.- Харків.- Нац. юрид. академія України.- 2000.-С.59-62.

Тихий П.В. Эколого–правовое регулирование специального использования дикой фауны.- Рукопись.

Диссертация на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2000.

Диссертацию посвящено вопросам эколого- правового регулирования общественных отношений, які складаються з приводу вилучення диких тварин із природного середовища для задоволення матеріальних та духовних потреб. Аналізуються правові ознаки, що характеризують диких тварин у якості об'єктів відповідних правовідносин. Визначаються ознаки та поняття спеціального використання дикої фауни, а також аналізуються критерії поділу вказаної діяльності на окремі різновиди. Досліджуються питання про суб'єктний склад та юридичний зміст відповідних правовідносин. Узагальнюються положення про підстави і процедури виникнення та припинення цих правовідносин. Досліджуються особливості правового регулювання суспільних відносин які складаються у зв'язку із здійсненням окремих різновидів спеціального використання дикої фауни.

Ключові слова: дика фауна, тваринний світ, спеціальне використання, право користування, мисливство, рибальство.

Тихий П.В. Эколого–правовое регулирование специального использования дикой фауны. –Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право.- Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2000.

Диссертация посвящена вопросам эколого – правового регулирования общественных отношений, которые возникают по поводу изъятия диких животных из состояния естественной свободы для удовлетворения материальных и духовных потребностей (эколого – фаунистических эксплуатационных отношений по специальному использованию дикой фауны).

В диссертации обосновывается необходимость правовой индивидуализации диких животных в качестве объектов животного мира и для этих целей предлагается закрепить термин “дикая фауна”. Определены правовые признаки объектов дикой фауны, которые характеризуют их в качестве объектов экологических правоотношений. Эти признаки разделены на три группы: биологические (состояние жизни и дикости животных), средовые условия и место их пребывания) и территориальные (обусловлены действием фаунистического законодательства в пространстве). В соответствии с родовыми определены также и видовые признаки животных как объектов правоотношений в сфере их специального использования. Такие признаки указывают на состояние их естественной свободы, а также на наличие полезных свойств, способных удовлетворять материальные и духовные потребности людей.

В работе анализируется материальное (фактическое) содержание правоотношений в сфере специального использования дикой фауны. Так, указывается на соотношение терминов “фаунопользование” и “использование” соответствующих объектов, конкретизированы правовые критерии разграничения порядка использования диких животных на общий и специальный. Определено юридическое понятие специального использования дикой фауны, а также установлены правовые критерии дифференциации указанной деятельности на самостоятельные элементы, в связи с чем выделяются её отдельные разновидности.

В диссертации исследуется субъектный состав эколого – фаунистических эксплуатационных правоотношений. В частности, выделяется группа основных субъектов, которые заинтересованы в добыче диких животных с целью реализации своих интересов, и группа вспомогательных субъектов, которые наделены властными полномочиями, необходимыми для такой реализации.

Анализируется юридическое содержание данных правоотношений (права и обязанности субъектов). Обосновывается нецелесообразность распространения юридической конструкции “право пользования” на отношения, связанные с добычей диких животных. В связи с этим в качестве главного субъективного права группы основных субъектов, соответствующих правоотношений, рассматривается не право пользования, а право на специальное использование диких животных. Обобщены положения об основаниях и порядке возникновения и прекращения правоотношений в сфере специального использования диких животных. Всесторонне исследованы особенности эколого – правового регулирования отношений, которые складываются в связи с осуществлением отдельных разновидностей специального использования дикой фауны. Определены юридические признаки, которые формируют понятия охоты, рыболовства, использования диких животных в научных, культурно – образовательных, воспитательных и эстетических целях, а также добычи указанных объектов с целью содержания в неволе или полусвободных условиях.

Автором определяются подходы к усовершенствованию экологического законодательства, регулирующего отношения в области специального использования дикой фауны, формулируются конкретные предложения по устранению имеющихся в нём пробелов и противоречий.

Ключевые слова: дикая фауна, животный мир, специальное использование, право пользования, охота, рыболовство.

Tykhу P.V. Environmental Legal Regulation of Wildlife Special Usage. – Manuscript.

Dissertation for winning of Candidate of Law scientific degree, speciality 12.00.06 – land law; agricultural law; environmental law; natural resource law. – Yaroslav the Wise Ukrainian National Academy of Law, Kharkiv, 2000.

The dissertation is devoted to problems of environmental legal regulation of public relations establishing in cases of extraction of wild animals from their natural environment for usage to satisfy material and spiritual needs of humans. Legal indications are analyzed that characterize wild animals as objects of respective legal relations. Indications and concepts of wildlife special usage are determined as well as criteria for division of the above activities into separate subtypes. Problems of subjects and legal sense of legal relations are investigated in the sphere of wildlife special usage. The implications of grounds and procedures for emergence and discontinuation of such legal relations are generalized. Peculiarities of environmental legal regulation of public relations are investigated connected to implementation of certain subtypes of wildlife special usage.

Key words: wildlife, animal world, special usage, right of usage, hunting, fishing.

Відповідальний за випуск
Кандидат юридичних наук, доцент Соколова А.К.

Підписано до друку 29.09.00 р.
Формат видання 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк.0,9.
Тираж 100 прим. Зам. №859.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м.Харків,
вул.Пушкінська, 77.